

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477)«1900–1916»(045)

Демченко А.В.

Маріупольський державний університет

СОЦІАЛЬНІ СУПЕРЕЧНОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В ПОВСЯКДЕННІ РОБІТНИКІВ-МЕТАЛУРГІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано соціальні суперечності на металургійних підприємствах України в повсякденні робітників-металургів початку ХХ ст. Розглянуто розвиток робітничого руху в металургійній промисловості. З'ясовані основні методи вирішення конфліктів між робітниками та адміністрацією металургійних заводів. Висвітлено вплив соціальних суперечностей на повсякденне життя українських металургів.

Ключові слова: робітники-металурги, соціальні суперечності, повсякдення, страйк, металургійна промисловість України.

Постановка проблеми. У повсякденному житті робітників-металургів України на початку ХХ ст. соціальні суперечності мали велике значення. На долю кожного металурга випадала низка випробувань, які визначально впливали на його повсякденне життя. Економічна криза, революційні події 1905–1907 рр. та Перша світова війна зумовили зубожіння населення. Ці події позначилися на піднесенні боротьби робітників-металургів за власні права та поширенні страйкового руху.

Місце соціальних суперечностей на підприємствах металургійної промисловості України в повсякденні металургів на початку ХХ ст. є малодослідженою сторінкою в історії нашої країни. Висвітлення зазначеного питання потребує всебічно підходу з використанням новітніх методів дослідження з метою подолання наявних історичних міфів, пов'язаних з обраною темою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціальних суперечностей на підприємствах металургійної промисловості України в повсякденні їх робітників не викликало значного зацікавлення в науковців. У контексті цієї теми розглядалася страйкова боротьба українських металургів. Серед учених, які вивчали це питання,

можна назвати таких, як: В. Вазар, М. Балабанов, І. Гуржій, Ф. Лось, А. Михненко, О. Нестеренко, О. Реєнт, С. Світленко, О. Слонеський, Л. Яруцький та ін. Але дослідники розглядали окреслену проблему як прояв класової боротьби, а не в контексті історії повсякдення.

Постановка завдання. З огляду на недостатню вивченість проблеми, мета статті полягає у висвітленні соціальних суперечностей на підприємствах металургійної промисловості України в повсякденні робітників-металургів початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку 1900-х рр. світову економіку охопила криза. Металургійні підприємства України опинилися на межі банкрутства. Акції багатьох із них знецінилися. Зазначенні чинники вплинули на згорання обсягів виробництва, що, своєю чергою, позначилося на скороченні чисельності робітників металургійних підприємств та зменшенні їхньої заробітної плати.

Деякі підприємства не змогли впоратися з наявними економічними викликами та були змушені призупинити роботу. Так, підприємство Верхньодніпровського металургійного товариства, яке розпочало роботу 1899 р., того ж року її призупинило через економічну кризу та нестачу

оборотного капіталу. 1901 р. спробували відновити виробництво, був відкритий труболиварний цех зі 150 робітниками. Але невдовзі вони втратили роботу через остаточну зупинку виробництва [7, с. 115–116].

У серпні 1900 р. при Олександрівському заводі Брянського товариства припинили роботу декілька цехів, через це звільнено 800 осіб. Заводоуправління Юзівського заводу взимку 1900–1901 рр. зменшило чисельність робітників на 1 062 людини. На підприємстві Нікополь-Маріупольського металургійного товариства позбавили роботи 600 осіб [10, с. 89–90]. У 1901–1902 рр. чисельність безробітних постійно збільшувалася. Так, у Маріуполі з майже 10 тис. робітників на виробництві залишилися ледь 800 осіб [8, с. 167].

Як бачимо, повсякдення робітників металургійних підприємств України в перші роки ХХ ст. позначилося поширенням масового безробіття. Багато людей залишилися без засобів до існування. Все це посилювало соціальні суперечності серед колишнього робітництва.

Умови праці залишалися незадовільними. Робочий день замість 11,5 годин тривав майже 14. Доволі високим залишався рівень травматизму на виробництві. У металургійній промисловості України в 1904 р. на 54 258 працівників припало 23 626 нещасних випадків. Тобто 44% робітників були травмовані на виробництві [12, с. 170]. Це свідчить про нехтування правилами безпеки робітниками й адміністрацією заводів.

Через незадовільні умови праці, низьку заробітну платню та великий ризик втратити роботу працівники металургійних підприємств вдавалися до страйків, які здебільшого мали економічний характер. На початку ХХ ст. посилилася агітація з боку соціально-демократичних сил. Вони закликали робітництво висувати також політичних вимоги. Порушувалося питання боротьби проти «самодержавства». 1 травня 1903 р. відбувся загальний страйк робітників України [5]. Революційна хвиля захопила й металургійні підприємства України. Так, у грудні 1903 р. відбувся страйк робітників Дніпровського металургійного заводу. Причиною послугувало нововведення адміністрації заводу щодо нарахування заробітної плати. Робітники вважали, що за новою схемою їхній заробіток стане набагато меншим. Стався бунт. Було пограбовано магазин та спалено декілька заводських будівель. Бунт тривав два дні. Адміністрація заводу не змінила схему нарахування заробітної плати, але пообіцяла робітникам, що модернізує виробництво, це, з одного боку, полег-

шить працю, а з іншого – дозволить збільшити прибуток і рівень оплати праці. Після завершення страйку в робітників було проведено обшуки. Як наслідок, заарештовано 92 особи [14].

Отже, у перші роки ХХ ст. соціальні суперечності мали суто економічний характер. Під впливом агітаторів починають лунати й політичні вимоги. Як наслідок, змінюється й усвідомлення робітником власних можливостей у боротьбі за економічні та політичні права.

Російсько-японська війна спричинила зростання військових замовлень, і, як наслідок, – збільшення виробництва на металургійних заводах. Проте рівень заробітної плати залишався незмінним. Паралельно із цим ціни на продукти харчування та речі першої необхідності постійно зростали. За даними А. Білімовича, який узгодив рівень заробітної плати в металургійній промисловості України з темпом зростання цін, у 1904 р. платня становила 392 руб., у 1905 р. – 386 руб. [9]. Це свідчить про зuboжіння робітництва.

Перша російська революція сколихнула робітників металургійної промисловості України. Події Кривавої неділі знайшли відгук у страйковій боротьбі робітників Юзівського, Дніпровського та Катеринославського заводів. 17 січня 1905 р. вони припинили роботу та висунули вимогу введення 8-годинного робочого дня та збільшення заробітної плати. Але страйк тривав недовго, 19 січня він припинився. У с. Кам'янському за рішенням Департаменту поліції було розміщено 2 роти правоохоронців. У лютому у зв'язку зі вторинним страйком до Дніпровського заводу відправили частину 7-го Донського козацького полку для його приборкання [13, с. 52].

12 січня 1905 р. почали страйк робітники маріупольських металургійних заводів [15, с. 91–92]. З 1 до 5 липня страйкували 1 800 працівників «Російського Провідансу». Вони вимагали покращити оплату праці й умови життя [4, арк. 3].

Улітку та восени 1905 р. у с. Кам'янському відбулися масові акції протесту. Робітники мартенівського цеху висунули низку вимог: введення недільного відпочинку та зміна правил нарахування заробітної плати у зв'язку з переходом на роботу з новим різновидом чавуну. Ці вимоги були задоволені частково [13, с. 54]. Для наведення порядку та відновлення роботи підприємства адміністрація заводу зверталася по допомогу до жандармського корпусу.

Для припинення страйкової боротьби робітників адміністрація металургійних заводів використовувала такі засоби: придушення силою,

звільнення металургів із роботи або часткове задоволення висунутих вимог.

Для захисту робітничих прав та інтересів створювалися профспілки. До 1906 р. вони виникли на всіх великих металургійних підприємствах. Перша з них з'явилася на Брянському заводі Катеринославської губернії. Слідом спілки з'явилися на Олександрійському, Нижньодніпровському, Дніпровському, Петровському, Донецько-Юр'ївському заводах [12, с. 210]. Вони активно долучалися до відстоювання матеріальних інтересів робітничого класу.

Створення профспілкових організацій мало позитивний вплив на повсякденне життя працівників металургійної промисловості України. Спілки використовували наявні кошти для матеріальної допомоги своїм членам, хворим або безробітним. Під час масового звільнення робітників профспілка металістів Катеринослава створило організацію, яка збирала кошти для надання матеріальної допомоги та продуктивних наборів безробітним. Коштом організації в робітничому районі були відкриті безкоштовні їдальні. Професійні об'єднання приділяли увагу й культурно-освітнім справам. Спілки металістів Брянського, Дружківського, Донецько-Юр'ївського заводів відкрили власні бібліотеки [11, с. 105].

Завдяки страйковій боротьбі робітники отримали такі здобутки: збільшення оплати праці, скорочення тривалості робочого дня до 10 годин. Вони допомогли покращити повсякденне життя металургів України. Створення профспілок позитивно вплинуло на об'єднання сил українських металургів для подальшої боротьби за власні права.

Страйковий рух у роки революції 1905–1907 рр. не вирішив усіх наявних соціальних проблем. 17 червня 1908 р. припинили роботу прокатники Нікополь-Маріупольського заводу, вони вимагали призупинити дію рішення дирекції підприємства щодо скорочення робочих місць. З 1910 р. на території України відбувалося піднесення страйкового руху. 9–10 серпня 1910 р. страйк оголосили 114 рейкопрокатників Дніпровського заводу. Вимоги мали економічний характер – збільшення заробітної плати [10, с. 137].

У роки Першої світової війни соціальні суперечності вибухнули з новою силою. Через збільшення обсягів виробництва металургійної продукції робочий день працівників часто перевищував встановлені норми. У промисловості України відбувалася деформація в бік підприємств, що виконували державні оборонні замовлення. Через це страждали споживчі інтереси робітничого

населення міст. Незважаючи на те, що рівень заробітної плати в зазначений період зріс, працівники металургійної промисловості мали низьку купівельну спроможність. Істотно збільшилися ціни на продукти харчування та предмети першої необхідності.

У перші дні військової мобілізації країною прокотилася хвиля антивоєнних повстань, в яких активну участь взяли представники металургійних підприємств України [6, с. 444]. У 1915–1916 рр. країну сколихнули масові страйки робітничого класу. У травні 1915 р. на декілька годин припинили роботу працівники прокатного, електричного та механічних цехів Петровського заводу в Єнакієво. Приблизно 1 000 робітників висловили протест проти запровадження на підприємстві нових правил внутрішнього розпорядку, їхні вимоги були задоволені [6, с. 446].

У січні 1916 р. директор Дніпровського заводу А. Макомаський повідомив, що під впливом лікарняної каси й агітаторів робітники новомартенівського цеху припинили роботу та висунули вимоги щодо збільшення заробітної плати робітникам на 60%. Він зауважив, що варто очікувати страйку на центральній електричній станції, яка живить весь завод [1, арк. 1].

7 січня 1916 р. А. Макомаський надіслав телеграму уповноваженому Особливої ради з оборони, в якій наголосив на активній діяльності на Дніпровському заводі групи агітаторів, які намагалися підбурити робітників до страйку, водночас зауважив, що були проголошені не лише економічні, але й політичні вимоги [1, арк. 2]. Наступним зверненням директор підприємства повідомив про припинення роботи електричної станції, що призвело до зупинки багатьох цехів заводу [1, арк. 4]. Генерал М. Певцов наказав відправити членів Особливої ради для з'ясування причин страйку [1, арк. 8]. Для цього було видано посвідчення членам Катеринославської районної заводської ради Г. Дмитрашу, В. Глибковському й А. Белявському, яке дозволяло їм перебувати на Дніпровському заводі в будь-який час, опитувати робітників та перевіряти документацію підприємства [6, с. 453].

За даними канцелярії Катеринославського губернатора, 1 квітня 1916 р. страйк оголосили 450 робітників [2, арк. 35]. Вже 4 квітня 1916 р. у с. Кам'янському були зупинені 3 доменні печі. До страйку долучилися й робітники інших цехів. Дирекція заводу повідомила про висунання низки неекономічних вимог [1, арк. 9]. 5 квітня кількість страйкарів зросла до 3 000 осіб. Станом на

22 квітня на заводі працювало лише 800 робітників [2, арк. 35]. У 1916 р. на Дніпровському заводі працювало приблизно 10 000 осіб [1, арк. 11]. Тобто у квітні 1916 р. страйкувало майже 9 000 робітників. Дирекція заводу та місцева влада змогли відновити роботу підприємства лише через місяць.

Такий масштабний опір підняв настрої робітничого класу всієї України [6, с. 456]. Для уникнення бойкоту роботи на власних виробництвах деякі підприємства зробили невеликі поступки власним робітникам. Донецьке металургійне товариство в Нижньодніпровську збільшило оклад працівникам на 10–15%. 24 квітня 1916 р. дирекція заводу зазначала, що, незважаючи на те, що робітники не страйкують, відчувається напруга в робітничому середовищі [1, арк. 18]. Вже 28 квітня 1916 р. Товариство повідомило Управління уповноваженого голови Особової ради з оборони держави Катеринославського району про початок страйку на металургійному підприємстві [1, арк. 26]. 29 квітня адміністрація заводу повідомила про закінчення страйку [1, арк. 32].

18 травня 1916 р. страйки розпочалися на заводі Нікополь-Маріупольського товариства [2, арк. 44]. Робітники висунули економічні вимоги, зокрема, щодо збільшення військової надбавки [3, арк. 7]. Дирекція підприємства зауважила, що причиною масових заворушень став арешт робітника Губарева через його агітацію проти збирання пожертв на подарунки для армії. Наступного дня страйком його підтримали працівники мартенівського цеху. Усіх бунтівників звільнили, а військовозобов'язаних передали військовому начальнику. Такі дії адміністрації обурили робітників Нікополь-Маріупольського заводу. Вони оголосили загальний страйк. Були

висунуті такі вимоги: звільнення Губарева, відновлення на колишніх посадах робітників мартенівського цеху та збільшення військової надбавки на 60% [3, арк. 9]. Дирекція задовольнила дві перші вимоги. Страйк було жорстоко придушено за допомогою військових.

25 серпня 1916 р. розпочався страйк на Петровському заводі. Робітники оголосили низку вимог. Серед них створення інституту старости [3, арк. 48]. Але компромісу не було досягнуто. 2 вересня 1916 р. влада оголосила локаут. Усі робітники втратили роботу [6, с. 466].

Висновки. Отже, соціальні суперечності на підприємствах металургійної промисловості України мали безпосередній вплив на повсякдення робітників-металургів початку ХХ ст. Їх головна причина крилась у тяжкому економічному становищі металургів. У 1900–1916 рр. страйкових рухів як одна з форм вирішення соціальних суперечностей стає невід'ємною частиною повсякденного життя працівників металургійної промисловості України. Протести стали засобом задоволення економічних і політичних вимог. Тривалість була різноманітною: від одного дня до одного місяця. Кількість учасників також коливалася від кількох десятків до майже 9 000 робітників.

Адміністрація металургійних підприємств використовувала різні засоби вирішення соціальних суперечностей: від підвищення оплати праці та скорочення робочого дня до звільнення робітників, арештів і відправки військовозобов'язаних на фронт. Одним із наслідків поширення страйкового руху стало створення профспілок, які, поза іншим, займалися питаннями культурно-просвітницької діяльності та допомоги безробітним металургам.

Список літератури:

1. Справа канцелярії Катеринославського районної Заводської наради Про страйки на заводах. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 679. Оп. 1. Спр. 1. 39 арк.
2. Протоколи та донесення про страйки робітників на заводах Південно-Російського Дніпровського металургійного товариства, вугільних шахтах Горлівського та Щербинівського району Бахмутського повіту. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 679. Оп. 1. Спр. 2. 42 арк.
3. Справа канцелярії Катеринославського районної Заводської Наради Про страйки на заводах. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 679. Оп. 1. Спр. 3. 52 арк.
4. Справа про страйки робітників на заводі «Російський Провіданс» та інші виступи у м. Маріуполь / Канцелярія Катеринославського губернатора. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 488. 150 арк.
5. Овсієнко О. Загальний страйк на Півдні Росії 1903 р. Енциклопедія історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21STR=Zagalny_strayk_1903.
6. Історія робітничого класу Української РСР / Ф. Лось та ін. АН УРСР. Ін-т історії. Т. 1. К.: Наук. думка, 1967. 567 с.
7. Лазебник В. Сталь у степу. Погляд з України: історичні нариси. Дніпро: Арт-Прес, 2017. 240 с.

8. Нестеренко А. Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX и начале XX в. М.: Госполитиздат, 1954. 308 с.
9. Постернак О. Вплив революції 1905–1907 рр. на соціально-економічне становище буржуазії Південної Росії. Волинські історичні записки. URL: http://eprints.zu.edu.ua/4811/1/Posternak_1.pdf.
10. Развитие металлургии в Украинской ССР / З. Некрасов, Ю. Анисимов. К.: Наук. думка, 1980. 960 с.
11. Реєнт О. Революційні та соціальні рухи трудящих мас України. Український історичний журнал. 2005. № 4. С. 89–107.
12. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – поч. XX ст.). К., 2003. 340 с.
13. Світленко С., Мороз В. Підприємці й робітники Кам'янського кінця XIX – початку XX ст.: малодосліджені аспекти соціальних відносин. Придніпров'є: історико-краєзнавчі дослідження. Вип. 10. Дніпропетровськ, 2012. 192 с.
14. Слоневский А. Забастовка 1903 года на Днепровском заводе. URL: <http://www.dmkd.dp.ua/anniversary125/1606>.
15. Яруцкий Л. «Никополь» и «Провиданс». Мариуполь, 1997. 312 с.

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УКРАИНЫ В ПОВСЕДНЕВНОСТИ РАБОЧИХ-МЕТАЛЛУРГОВ НАЧАЛА XX ВЕКА

В статье проанализированы социальные противоречия на предприятиях металлургической промышленности Украины в повседневности рабочих-металлургов начала XX в. Рассмотрены причины и ход рабочего движения. Выяснены основные методы решения конфликтов между рабочими и руководством металлургических заводов. Отражено влияние социальных противоречий на особенности повседневной жизни украинских металлургов.

Ключевые слова: социальные противоречия, забастовка, повседневность, металлургическая промышленность Украины.

SOCIAL CONTRADICTIONS IN THE UKRAINE'S METALLURGICAL INDUSTRY IN THE DAILY LIFE OF WORKERS-METALLURGISTS IN THE EARLY XX CENTURY

The article analyses the social contradictions in the Ukraine's metallurgical industry in the daily life of workers-metallurgists in the early XX century. The causes and the course of the workers' movement were considered.

The economic crisis in the early XX century influenced on the decline of the productivity Ukrainian's metallurgical industry. It resulted in the height of unemployment and decline of level material's providing of workers.

The economic problems were the principal reasons of social contradictions in the Ukraine's metallurgical industry in the early XX century. The heavy terms of labor and subzero salary of metallurgists pushed them on a fight for own rights. In future along with the economic slogans, workers-metallurgists started to pull out the political slogans sent to the fight against autocracy. Active work of agitators became the catalyst of political fight. The social contradictions influenced on everyday life of the Ukrainian's metallurgists. During strikes compromises were attained: reduction of working day and increase of remuneration of labor.

For the protection of working rights and interests trade unions were created. In 1906 they arose up on all large metallurgical enterprises. The first from them appeared at the Briansk plant in Katerinoslavsk province. After this trade unions appeared almost on all large Ukraine's metallurgical enterprises. Trade unions used money for a material help to the members, patients or unemployed. Professional associations paid attention and to cultural and educational activities. The trade union of metal-workers Briansk plant opened own library. The trade unions positively influenced on the association of forces Ukrainian's metallurgists for a further fight for their own rights.

The basic methods of decision of conflicts between workers and guidance of metallurgical plants were found out. Among them: acceptance of requirements protesting or ended mass meeting and arrests of metallurgists.

Social contradictions affected on the features of everyday life of the Ukrainian metallurgists. Some workers were discharged, arrested or like in the years of First World War sent on front.

Key words: social contradictions, strike, daily life, metallurgical industry of Ukraine.